

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

KÜLÖNSZÁM

III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
(Szeged, 1991. augusztus 12–16.)
tiszteletére

HUNGARIA
SZEGED
1991

TARTALOM

MAKK FERENC: Szent István és Bulgária	3
ALMÁSI TIBOR — KOSZTA LÁSZLÓ: Bánca István bíboros (1250 k. — 1270)	9
KRISTÓ GYULA: Németek és latinok együttes szereplése a magyar krónikákban	19
HAJNÓCZI GÁBOR: A XV. századi itáliai építészeti traktátusok a korabeli Magyarországon	25
SEBŐK FERENC: Angol — magyar kapcsolatok a mohácsi vész időszakában	33
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Megjegyzések az 1596-os szultáni hadjárat magyarországi útvonalához	41
KUKOVECZ GYÖRGY: A pétervári csata Potosi krónikájában	51
KÖVÉR LAJOS: Egy francia hadifogoly magyarországi feljegyzései (1793 — 1795)	59
ANDERLE ÁDÁM: Az 1848/49-es magyar emigráció Latin-Amerikában. Újabb adatok	65
DEÁK ÁGNES: Az 1868-as nemzetiségi törvény osztrák szemmel	73
SOÓS KATALIN: Katonalevelek az olasz frontról 1915 — 1917	81
GICZI ZSOLT: Evangélikus teológusok külföldi tanulmányai a két világháború között	91
A. SAJTI ENIKÓ: A jugoszláviai Magyar Párt megalakulása és részvétele az 1925-ös választásokon	99
LAGZI ISTVÁN: Néhány adat a magyarországi lengyel kultúra történetéhez (1939 — 1944)	109
CSIKÓS ZSUZSA: Magyar szervezetek Argentínában 1945 után	119
BELÉNYI GYULA: A magyar — szlovák lakosságcsere és a német nemzeti-ségű lakosság kitelepítése az alföldi agrárvárosokban	127
PÁNDI LAJOS: Egy portugáliai magyar száműzött: Horthy Miklós	135

MAGYAR SZERVEZETEK ARGENTÍNÁBAN 1945 UTÁN

A latin-amerikai magyarság történetére vonatkozóan már több éve folynak kutatások a szegedi egyetemen működő Latin-Amerika Története Kutatócsoportban, amely ezzel a témával kapcsolódott be a Juhász Gyula akadémikus által vezetett TS 4/5-ös, Magyarságkutató program munkájába, a határainkon kívül élő magyarság sorsának a feltárásába.

A latin-amerikai magyarság történetével kapcsolatban már több fontos publikáció is született. Legutóbb a Tiszatáj című folyóirat 1988/7. számában jelent meg egy blokkunk az argentinai, uruguayi és brazíliai magyar kivándorlással kapcsolatosan,¹ egy évvel később pedig elkészült Bathóné dr. Kaczúr Ágnes doktori értekezése, amely a két világháború közötti brazíliai magyarság történetét dolgozta fel.² 1990-ben látott napvilágot dr. Anderle Ádám és Kozári Mónika közös könyve „A Monarchia utolsó követe” címmel, amely Kánya Kálmán egykori magyar külügyminiszter 1914–19 közötti mexikói tevékenységéről szól.³

A közeli tervekhez tartozik 1956 és a latin-amerikai magyarság kapcsolatának feltárása.

* * *

Tanulmányunk, amely az 1945 utáni argentinai magyar szervezeteket kívánja bemutatni, szintén egy nagyobb értekezés része, amely az argentinai magyarság 1945 és 1956 közötti tevékenységét tárgyalja. Mivel ebben a munkában az Országos Széchényi Könyvtár, az Új Magyar Levéltár és a Magyar Országos Levéltár dokumentumait összegezzük, külön lábjegyzetet nem készítettünk.

Meg kell említenünk, hogy az argentinai magyarság XX. századi történetére vonatkozóan korábban, az 1970-es években folytak már Szegeden kutatások. Varga Ilona, a szegedi egyetem docense vizsgálta a magyar agrárkivándorlást a különböző latin-amerikai országokba — így Argentínába is — a két világháború közötti időszakban.⁴

¹ VARGA ILONA: Magyar település Argentínában a századelőn. A magyar kivándorlás helye a migrációs folyamatban. Uo. 64–70.; KOVÁCS MARIAN: Magyarok Uruguayban. Vázlat az 1930-as évekről. Uo. 71–77.; CSIKÓS ZSUZSA: Magyar szervezetek és újságok Argentínában (1945–1956) Uo. 78–81.; SCHMIDT JUDIT: A São Paulo-i emigráció az 1950-es években. Uo. 82–87.;

² KACZÚR ÁGNES: A magyar emigráció története Brazíliában a két világháború között. Doktori értekezés. Szeged, JATE 1989.

³ ANDERLE ÁDÁM—KOZÁRI MÓNKA: A Monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919, Szeged 1990.

⁴ VARGA ILONA: Latin-amerikai magyar telepek és külképviselőink a gazdasági világválság időszakában. Acta Historica T. XXXV. Studia Latinoamericana. IV. Szeged 1971. 71–101.; Uő.: Los obreros húngaros emigrados en América Latina entre las dos guerras mundiales. Estudios Latinoamericanos. Varsovia 1980/7. 67–82.; Uő.: Magyar kivándorlás Latin-Amerikában a két világháború között. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1977. 334. o.; Magyarország kereskedelme a latin-amerikai országokkal a két világháború között. Acta Historica T. XL. Studia Latinoamericana V. Szeged 1972. 57–76.; Uő.: A kivándorlás irányváltozása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között. Acta Historica T/LV. Studia Latinoamericana. Szeged, 1976. 51 old.; Uő.: Adalékok az Argentínába kivándorló magyarok életének alakulásához a két világháború között Acta Historica T/XLVI. Studia Latinoamericana 45–59. old. Szeged, 1973.

Ebben a témában készített tanulmányai fontos kiindulópontot jelentettek a további kutatásokhoz.

Az amerikai kontinens eme távoli országa több tízezer magyarnak nyújtott otthont és megélhetést századunkban.

Az 1920-as évek végétől mintegy két évtizeden keresztül folyamatosan érkező magyar bevándorlók az összetartozás erősítésének, a közös kultúra és nyelv ápolásának szándékával — újságok, színház, iskolák létrehozása mellett — egyesületeket és társaságokat is alapítottak. A több tucatnyi szervezet közül jónéhány tiszavirág életűnek bizonyult, míg mások több évtizeden keresztül meghatározó szerepet játszottak a magyar kolónia életében.

A jórészt még a harmincas években alakuló egyesületek „fénykora” a negyvenes, ötvenes évekre esik: ez részben annak köszönhető, hogy az 1945 után érkező emigránsok aktívan bekapcsolódtak a már létező szervezetek munkájába, sőt igen rövid időn belül a vezető tisztségeket is megszerezték. Ez természetesen nem ment feszültségek nélkül...

Bár a különböző szervezetek által megfogalmazott célok között sok a hasonlóság, egymás mellett élésük, együttműködésük korántsem volt felhőtlen. A szervezetek megosztottságában a kolónia társadalmi összetételének sokszínűsége tükröződik: a II. világháború előtt érkező parasztok, munkások, kisiparosok, kis számú tőkés helyét 1945-öt követően szinte teljes egészében értelmiségiek, katonatisztek, tisztviselők veszik át.

A több tízezer főnyire becsült argentinai magyarság nagyobb része *Buenos Airesben* telepedett le.⁵ A fővárosban működő egyesületek általában városrészenként szerveződtek, ezt a szervezetek névválasztása is bizonyítja: Dock Sud, Avellaneda, Olivos, Valentin Alsina, Wilde mind egy-egy olyan része az argentin fővárosnak, ahol magyar tömböt is találunk.

A sokszínű egyesületi palettáról azokat a szervezeteket választottuk ki rövid bemutatásra, amelyek a negyvenes, ötvenes években a legnagyobb befolyással bírtak az argentinai magyarság körében.

A városrészenként szerveződő magyar egyesületek közül a legrégebbi a *Dock Sudi Magyar Egyesület* volt. 1923 decemberében alakult 85 taggal, jórészt olyan kétkezi munkásokból, akik az ottani húsgyárakban és egyéb ipartelepeken dolgoztak. 1940-ben saját székházat vásároltak, amely az egyesületi élet központja lett. A korabeli sajtóforrások azt bizonyítják, hogy az ötvenes években a dock sudi magyarság továbbra is aktív tevékenységet fejtett ki a kolónián belül.

Az *Olivosi Magyar Kultúregyesület* 1940 júliusában jött létre. A magyar kultúra ápolása mellett a gyermekek magyar nyelvű oktatásának biztosítását tekintette fő feladatának. Sajnos taglétszámáról pontosabb adatokat nem ismerünk.

Valentin Alsina magyar lakói zömmel a trianoni béke után elcsatolt területekről származtak. 1935 májusában 24 fővel alakították meg a *Magyar Dalkört*, amely több évtizeden keresztül a kolónia legfontosabb kórusa volt. 1951-ig férfikórusként

⁵ A Dél-Amerikában és ezen belül Argentínában élő magyarok létszámáról eltérőek az adatok. VARGA ILONA levéltári forrásokra és a Buenos Aires-i magyar nagykövetség becsléseire hivatkozva kb. 30 000 argentinai magyarról beszél a II. világháborút megelőzően. V. ö. Acta Historica. T/XLVI. 45–49. o.; NAGY KÁZMÉR: Elvesztett alkotmány. Bp., 1984. című művének statisztikai adatai az 1945–1956 közötti időszakban Argentínába bevándorolt magyarok létszámát 10 000 főre becsülik és az egész dél-amerikai magyarság létszámát kb. 100 000 főre teszik: 210–211. o. A DÉLAMERIKAI MAGYARSÁG 1950-ben részben hivatalos adatokra, becslésekre hivatkozva 70 000 argentinai magyarról beszél. DÉLAMERIKAI MAGYARSÁG 1950. szept. 2. 2. o. A Magyar Televízióban 1990. december elején bemutatott Magyarok Argentínában című dokumentumműsor 20 000 főnyi argentinai magyarságról beszél.

működött, majd ezt követően női csoportot is alakítottak. Az egyesület céljait a *Magyar Útnak* – az argentinai magyar emigráns sajtó egyik legszínvonalasabb, *Kerecsendi Kis Márton* nevével fémjelzett lapjának – adott nyilatkozatában a vezetőség a következőkben foglalta össze: „Mint a múltban is tettük, a jövőben is éberren vigyázunk arra, hogy politikai harcokon, világnézeteken felül, politikamentesen vezethessük egyesületünket, s a magyar dal, magyar színi előadásokon keresztül a magyar kultúrát szolgáljuk, régi magyar hagyományokat őrizzünk meg.”⁶

1944-ben készült el az egyesület székháza, amelyben az énekkaron kívül egy tornaklub és egy amatőr színi egyesület is helyet kapott. A *Valentin Alsina* Magyar *Dalkör* a kolónia minden jelentősebb megmozdulásán fellépett, rendszeres szereplői voltak a március 15-i és augusztus 20-i megemlékezéseknek. A dalkör tagsága az ötvenes években elérte a 150–200 főt.

Wilde az argentin metropolis déli zónájának külvárosa. A negyvenes években itt élő mintegy 500 magyar család hozta létre a *Wildei Magyar Egyesületet* 1947 novemberében. Bár csupán a II. világháború után jött létre, a '20-as években kivándorolni kényszerült munkásokat, kisiparosokat tömörítette. 300 fős tagságával az akkori argentinai magyar nagykövetség szerint ez volt az egyik legtöbb tagot számláló egyesület.⁷

Buenos Aires egy másik peremkerülete, *Avellaneda* is fogadott be magyarokat, akik 1935-ben alapították meg egyesületüket. A wildeihez hasonlóan főleg munkások, kisiparosok voltak a tagjai, akiknek száma meghaladta a 150 főt az ötvenes években.

Az idáig említetteken kívül természetesen léteztek nem „területi” alapon szerveződő magyar egyesületek is. Ezek közül kiemelkedő szerep jutott a *Centro Húngaro-nak* (Magyar Ház), amelyről nyugodtan állíthatjuk, hogy aktivitása révén a többi szervezet fölé nőtt és irányítani igyekezett az egész magyar kolónia életét. Ez az egyesület tömörítette egyébként a '45-ös emigránsok „krémjét” is, amely politikai töltését is meghatározta. A *Centro Húngaro* 1949 szeptemberében alakult *Luttor Ferenc* vezetésével, aki 1953-ban bekövetkező haláláig a szervezet élén is állt. Luttor kanonokról tudni kell, hogy a II. világháború utáni argentinai magyar emigráció vezető személyisége volt. Még 1928-ban került a vatikáni magyar követségre kánonjogi tanácsosként, ahonnan közel húsz évi szolgálat után került Argentínába. Nem csupán a *Centro Húngaro* alapítója és irányítója volt, hanem 1947-től az ottani magyar katolikus egyházközség első embere is. A *Centro Húngaro* a város centrumában bérelt helyiséget, taglétszáma az ötvenes évek elején gyorsan növekedett. Ahogy egy argentinai magyar fogalmazta: „... a mindig jó konyha, a centrális fekvés és a politikai nézőpontok közös nevezője, mely a kommunizmus eleve elutasításában mutatkozott, gyorsan összekovácsolta az egyesület tagjait.”⁸

A *Magyar Ház* több szakosztályt is létrehozott, és innen indult ki a szabadegyetem megszervezésének gondolata is. Ez a nagyjelentőségű szervezet *Pázmány Péter Szabadegyetem* néven 1952-ben kezdte meg működését, élén *Vajay Szabolcs* ismert íróval, történésszel. Fő céljának az ifjúság nevelését, és ezen belül is a keresztény magyar állam történelmének, hagyományainak megismertetését tartotta.

Visszatérve a *Magyar Ház* működésére, el kell mondanunk, hogy a szervezet igen élénken kísérte figyelemmel a magyarországi eseményeket, és reagált is azokra, teljes egészében elutasítva az 1945 után bekövetkezett változásokat.

⁶ MAGYAR ÚT (Buenos Aires) 1949. június 10. 4. o.

⁷ SZABÓ IMRE követségjelentése Boldoczki János külügyminiszternek ÚJ MAGYAR LEVÉLTÁR 366/88 20/a–1954–00824/25.

⁸ KURUCZ LÁSZLÓ: Az argentinai magyarok története. Kézirat. 7. o.

Az ötvenes évek elején igen erőteljesen hallatták hangjukat a magyarországi deportálásokkal kapcsolatban: mintegy 3000 levelet, emlékiratot juttattak el különböző fórumokhoz, pl. azt ENSZ-hez, nevesebb politikusokhoz, hogy azok járjanak közben a deportálások mielőbbi megszüntetéséért.

A szervezet két időszaki kiadvánnyal is jelentkezett: az egyik a *Magyar Ház Értesítője* volt, amelyet ingyenesen bocsátottak a magyar olvasók rendelkezésére, a másik a *Cortina de Hierro (Vasfüggöny)*, amely kéthavonta jelent meg spanyol nyelven azzal a céllal, hogy tájékoztassa a dél-amerikai országokat a „vasfüggöny” mögötti történésekről.

Luttor Ferenc halálát követően az egyesület élére *Sorg Antal* gyáros került. Sorg személye és jobboldalisága már a '45-ös emigránsok egy részének sem volt elfogadható, és mintegy negyvenen át is léptek a kolónia egy másik szerveztébe, a *Buenos Airesi Magyar Egyesületbe*. (BAME). Az akkori legjelentősebb argentinai magyar lap, a *Délamerikai Magyarság* így összegezte a történeteket: „A választásokon a tagok többsége a világnézetileg radikálisabb jobboldali elveket valló névsort juttatta győzelemre a mérsékeltabb listával szemben.”⁹ Sorg megválasztásában szerepet játszott az is, hogy nem egy esetben hozott anyagi áldozatokat nem csupán ennek a szervezetnek, hanem egyéb magyar kulturális intézményeknek a működése érdekében. (A legjelentősebb argentinai magyar iskola, a *plátanosi nevelőintézet* megszületését is jelentős összeggel támogatta.) A szervezetből távozóik között volt *Bobrik Arnó*, aki 1939–1942 között argentinai magyar nagykövet volt, az emigrációban pedig a *Magyar Nemzeti Bizottmány* (MNB) argentinai képviselője; *Bethlen Gábor*, gr. Bethlen István miniszterelnök fia, aki korábban Madridban mint kultúrattasé teljesített szolgálatot, továbbá *Magyary Vilmos* és *Fercsey János* újságírók, akik az argentinai magyar újságkiadás meghatározó alakjai voltak abban az időben.

Mint említettem, a távozóik a *BAME-ba* „igazoltak át”, amely még 1939-ben jött létre három korábbi kisebb szervezet fúziójából. A főváros északi zónájában, *San Isidró*n az egyesület egy strandtelepet alakított ki, és 1952-ben itt épült fel székházuk is. Tagságát kezdetben szinte kizárólag munkások adták, 1945 után azonban több értelmiségi emigráns is csatlakozott, főleg a Centro Húngaróból való kiválás után. Az „átigazolók” hozták létre a BAME kultúrszakosztályát *Petőfi Kultúrkör* néven. Elnöke gr. Bethlen Gábor lett. A kör kulturális szemlét is indított *Holnap* címmel. Szintén az ő nevékhöz fűződik a *Mindszenti-serleg* alapítása, ezt minden évben annak a személynek ítélték oda, aki a legtöbbet tette az argentinai magyarokért. A serleg első megajándékozottja egyébként — jelképesen — az egy évvel korábban elhunyt Luttor Ferenc volt. Az egyesület szellemiségében közel állt a Magyar Nemzeti Bizottmányhoz.

Az eddig ismertetett szervezeteket próbálta tömöríteni az 1949-ben szintén Luttor bábáskodása mellett létrehozott *Argentínai Magyar Egyesületek Tanácsa* (*Egyesületközi Tanács*). 1950 szeptemberében kiadott kiáltványukban azt a gondolatot fogalmazták meg, hogy a magyar kolónia minden tagjának csatlakozni kell valamelyik egyesülethez. Saját állítása szerint nem kívánt foglalkozni pártpolitikával — mellel ez az akkori argentinai belpolitikai viszonyokat figyelembe véve nem is igen tehetné volna — csupán az egyesületek munkájának összehangolására törekedett. Vezetője a BAME egyik frontembere, *Turák Antal* volt, aki jól menő fodrászüzletet vezetett a fővárosban, és többek szerint népszerűségét annak is

⁹ Délamerikai Magyarság (Buenos Aires) 1954. május 28. 4. o. FALCIONE ÁRPÁD cikke.

köszönhette, hogy jól sakkozott. Valószínűnek látszik, hogy ennek a csúcsszervnek a felállításával a '45-ös emigránsok megkísérelték tovább szilárdítani befolyásukat a magyar kolónia életében.

Voltak azonban olyan szervezetek is, amelyek politikai nézeteik miatt éles összeütközésbe kerültek az Egyesületközi Tanácsba tömörültekkel. Ezek közül háromról szükséges említést tenni: az *Argentínai Magyar Szövetségről*, a *Törekvés Egyesületről* és az *Argentínai Magyar Zsidók Egyesületéről* (AMZSE). Míg az első kettő főképp baloldalisága és ennek kapcsán a Rákosi-rendszer magyar nagykövetségével fenntartott kapcsolata folytán állt szemben főként a Centro Húngaro-val és a BAME-val, addig az AMZSE szembenállását az határozta meg, hogy a '45-ös emigránsokra általában mint nyilas, antiszemita személyekre tekintettek: „Nem fogunk kezet apáink holtteste felett a gyilkosokkal”¹⁰ — rögzítették az 1945 után Argentínába érkezettekkel kapcsolatos véleményüket.

Az AMZSE egyébként már 1928-ban is létezett, igaz, még más néven. A '30-as évek végén nagyobb számú magyar ajkú zsidóság érkezett Argentínába a fasizmus elől menekülve. Így került sor az egyesület újjászervezésére 1942-ben, a már említett néven. Az AMZSE aktívan részt vett a II. világháború idején a Magyarországra megsegítésére alakult mozgalom munkájában. Az 1945 után érkezettektől azonban élesen elhatárolták magukat. Az ötvenes években, a statisztikák szerint, mintegy 3000 magyar nyelvű zsidó család élt Argentínában. A szervezet főbb célkitűzései között szerepelt Izrael állam és az ott élő magyar zsidók támogatása is.

Az *Argentínai Magyar Szövetség* 1946 novemberében a Károlyi-féle Szabad Magyar Mozgalomhoz közelálló és hasonló nevet viselő argentinai SZMM feloszlása után jött létre, és annak hagyományait kívánta folytatni. Az 1945-öt követő magyarországi változásokat teljes mértékben támogatta, sőt bizalmát az új magyar kormányzattól 1947 után sem vonta meg és egyre inkább az akkori Magyarország hivatalos szócsövévé vált. Az egyesület létrehozása arra is kísérlet volt, hogy a kommunista gondolkodású argentinai magyarokat összefogja, és próbálja védeni őket az újonnan érkezettek befolyásától. A szervezet valószínűleg az ötvenes évek folyamán megszűnt, mert neve a forrásokban később nem bukkan fel.

A *Törekvés Sport- és Társadalmi Egyesület* még 1931-ben alakult. A harmincas, negyvenes években vezetősége olyan kommunisták közül került ki, akik már jócskán tettek szert tapasztalatokra mind az argentin mind a magyar munkásmozgalomban.

A II. világháborút követően az argentin katonai kormányzat az egyesületet feloszlatta, vagyonát elkobozta. Később, amikor ismét legálissá vált működése, már csak árnyéka volt korábbi önmagának. Belső személyi ellentétek is nehezítették a hatékonyabb munkát. 1953-ban már csupán 70–80 tagot számlált.

¹⁰ Jovó (Buenos Aires) 1948. december 17. 3. o.

Végül említést kell tennünk azokról a szervezetekről is, amelyek Argentína más városaiban tömörítették az ott élő magyar kolóniát. Így például *Cordobában* 1952-ben alakult meg a Cordobai Magyar Kör, amely eszmeiségében a Centro Húngaro-hoz állt közel. Elnöke akkoriban *Jagsits Iván* mérnök, az ottani egyetem tanára lett. Jagsits a legrégebben Cordobában élő magyarnak számított az ötvenes években, ha hinni lehet az adatoknak, még a Monarchia idején került Argentínába házasság révén.

Cordoba mellett *Rosarióban* és *Santa Fében* bukkanhatunk még magyar egyesületekre, ezek a régi, háború előtti emigránsokat tömörítették.

Az egyesületek sokasága, a szervezeti életnek ez a sokszínűsége — az 1956-os fellángolást követően — a hatvanas évek elejétől nagy mértékben csökkent. A természetes asszimiláció, az anyagi támogatás hiánya, az elhalálózások és elköltözések fokozatosan örölték fel a magyar kolónia szervezeteinek erejét. Néhányuk azonban a mai napig életképesnek bizonyult, működik és próbálja nemzedékről nemzedékre átadni a magyar kultúra hagyományait és ápolni a magyar nyelvet.

HUNGARIAN ORGANIZATIONS IN ARGENTINA AFTER 1945

Among Latin-American countries, Argentina, Brazil and Uruguay have the largest ethnically Hungarian population.

From the 1920's there was a continuous immigration to Argentina from Hungary and from the regions populated by Hungarians that were lost in the Treaty of Trianon.

Economic emigrants were followed by those fleeing for political reasons as early as the 1930's, but especially after 1945. This is very well reflected in the social heterogeneity of the Hungarian community there.

The several thousand Hungarians, settled mostly in Buenos Aires, established a great number of different organizations during the 1930's and 1940's with the aim of preserving the shared language, culture and traditions. These organizations were founded on the town district basis, but some were established on non-geographical principles. The most influential of the latter kind in the post-1945 community life was the *Centro Húngaro* (Hungarian House) and the *Buenos Airesi Magyar Egyesület* (Buenos Aires Hungarian Association). A greater part of the organizations was formed before World War II, but beginning from the late 1940's their leadership came from the newly arrived immigrants, which determined the political affiliation of the organizations.

Besides the publishing of newspapers and books, theatrical life, and the foundation of schools, the different associations and organizations also played an important role in the cultural life of the Hungarian community in Argentina through their strong intention of keeping the community together.